

Zdroje zkreslení výzkumů veřejného mínění

Jiří Vinopal

V tomto článku se nebudeme zabývat veřejným míněním jako společenským jevem. Otázek o tom, co to veřejné mínění je, kdo je jeho nositelem, co je jeho obsahem, jak se projevuje..., bylo v minulosti vysloveno mnoho a jak se zdá, uspokojivě vyřešeny nejsou dodnes.¹

"Veřejné mínění je mínění veřejnosti," mohla by znít triviální a nejsnáze nalezitelná definice. Problém jí však pochopitelně zdaleka vyřešen není: Co je to "veřejnost?" Kdo ji tvoří? Patří do veřejnosti všichni lidé, nebo jen někteří? A případně kteří?² A není to náhodou úplně jinak? Nejsou veřejným míněním spíše názory a myšlenky, které jsou veřejně vysloveny, ať už je vyslovuje a poslouchá kdokoli? A co potom znamená "veřejně vysloveny"? Jde o publikaci v médiích, hádku o politice v hospodě, nebo i o výměnu názorů mezi manželi? Do takovýchto problémů a definic kruhem se na poli úvah o veřejném mínění dostáváme velice snadno a prozatím z nich zřejmě nebylo nalezeno jednoznačné východisko. (Je otázkou, zda je jeho nalezení žádoucí, nebo vůbec možné...?)³

Naneštěstí si pojem musíme nějak definovat, chceme-li s ním dále pracovat. Proto mi na tomto místě permanentních nejasností připadá nejuvhodnější operacionální definice veřejného mínění jakožto "toho, co měří výzkumy veřejného mínění." Ačkoli jde pouze o chatrnou berličku, je třeba vyzdvihnout její nespornou výhodu: i kdyby výsledky výzkumu veřejného mínění nebyly tím "pravým" veřejným míněním, substrát zavedený operacionální definicí - a tedy téma pro rozvíjení úvah - nám zůstává.

Základní osu, kolem které se budou mé myšlenky a argumenty omotávat, by bylo možné nazvat zkreslení, v jistém smyslu také manipulace. Přesněji pak řečeno, hledám odpověď na otázku, zda zkreslení výsledků výzkumu veřejného mínění může mít za následek manipulaci veřejným míněním samotným a pakliže ano, co to znamená pro výzkumníky a pro uživatele výsledků jejich bádání.

Čisté úmysly výzkumníkovy...

Obecně řečeno způsobů, jakými může ke zkreslení výsledků sociologických šetření dojít, je takřka nepřeborné množství a nevyhnutelně to platí i pro výzkumy veřejného mínění. Z etického hlediska je lze rozlišit na zkreslení záměrná a nezáměrná, přičemž tento článek má za cíl přiblížit především ty druhé.

Pro úplnost obrazu však připomeňme i nejčastěji zmiňované možnosti záměrného, úmyslného zkreslování výzkumů veřejného mínění, které oč jsou případem - doufejme - řidším, o to jsou nebezpečnější. Z nezávazného seznamu položek a čísel, z jednoduché tabulky s procenty, nebo ze strohých komentářů k cifrám „v pozadí,“ totiž skutečně ani zkušení výzkumníci často nemohou poznat, zda jde o seriózní závěry seriózního výzkumu, tendenční interpretaci zmanipulovaného šetření, nebo o tužby, které si autor vycucal z prstu. Způsobů, jakými se dostat k výsledkům, které získat chci, je skutečně mnoho a stejně jako u seriózního výzkumu i zde platí, že záleží pouze na zkušenostech, odvaze, fantazii a finančních možnostech fabulátora, který z nich zvolí. Je možné sesbírat formálně "čistá" data na záměrně vybraném vzorku respondentů, u něhož víme, že vyjadřuje názory, které chceme nalézt u celé populace (např. voličích určité politické strany), můžeme nenápadně formulovat otázky způsobem, který nám zabezpečí požadované odpovědi (např.: „Myslíte si, že celkově špatná situace v ČR může být zlepšena?“), nebo můžeme prostě použít statistických procedur a výstupů, které poskytnou odpovídající údaje (např. zpráva o problémech v nejmenovaném městě: „Zatímco množství kuřáků cigaret se zvětšilo jen o 5 procent, množství kuřáků marihuany se téměř zdvojnásobilo!“)⁴ Není zkrátka vynálezu, který by nebylo možno zneužít a ani

výzkum veřejného mínění (potažmo sociologický výzkum) nelze z tohoto spolku odsouzených vyjmout.

O některých nebezpečích záměrného i nezáměrného zkreslení a o způsobech, jak se mu vyhnout, se studenti učí již v prvních přednáškách metod a technik sociologického výzkumu. Jsou takto zpraveni, že přijít na to, na co přijít chci, nemusí být zas až tak složité, že odolávat financím za „mířený“ výzkum, sloužící určitému záměru, není někdy v komerční praxi také úplně jednoduché, a že občas až z ohlasu kritiků ke své hrůze odhalí, jak hrubě svými nevědomými záměry zmanipulovali seriózní, dlouho a pečlivě připravované, šetření.

Setkat se v souvislostech výzkumů veřejného mínění s více či méně zmanipulovanými, zkreslenými, nebo pouze nepřesnými závěry, skutečně není nijak složité a výjimečné. Věřím však, že v naprosté většině případů to není úmyslem výzkumníků. Zkreslení se do jednotlivých fází výzkumu dostávají mnohem častěji z nepozornosti, neznalosti či nedůslednosti, nežli z nečistých úmyslů. Je také velice pravděpodobné, že každý výzkum, ať je proveden jakýmkoli způsobem a jakkoli dokonale, je v podstatě sám o sobě manipulací, které se nelze vyhnout. Projevuje se zde podobný princip, jaký známe z přírodních věd, totiž nevyhnutelná interference subjektu a objektu měření. Sám akt měření určuje jeho výsledek, podobu, v jaké bude pozorovaný objekt zachycen.

Co nás zajímá?

Zmíněnou skutečnost lze zaznamenat již v případě jednoho z nejobecnějších zdrojů zkreslení, kterým je výběr tématu výzkumu. Je zřejmé, že v komplexní společnosti se může předmětem zkoumání stát jen nepatrný zlomek všech jevů, které ji ve vzájemných interakcích spoluutvářejí. Stejně tak se i předmětem výzkumu veřejného mínění může stát jen nepatrná část toho, co lidé nosí ve svých hlavách. Určení této výšece je fundamentálním a nevyhnutelným aktem, kterým tiše vyslovujeme přinejmenším to, co zkoumání hodno je a co není. Implicitně tak rozhodujeme o důležitosti jednotlivých součástí reality.

Kdyby taková volba byla jen a pouze naší záležitostí a neměla další důsledky, nebylo by třeba se jí zde vůbec zbývat. Ovšem ona důsledky má a předpokládám, že nikoli bezvýznamné. Svůj verdikt o důležitosti některých témat totiž prostřednictvím publikace výsledků zkoumání tlumočíme zpět veřejnosti, kterou tím přesvědčujeme o tom, co pro ni ve skutečnosti důležité je (či ještě hůře: býti má) a co nikoli! Pozice rozhodců o náplních výzkumů tak není vůbec bezvýznamná a to zejména v situaci, kdy si témata svých výzkumů nevymýšlejí výzkumníci sami, s ohledem na svůj (čistý) vědecký záměr, nýbrž většinou přijímají zakázky od vnějších zadavatelů, s ohledem na svůj (neméně čistý) zisk. Není jistě náhodou, že podstatná část výzkumů veřejného se týká témat politických, s politikou úzce propojených, nebo alespoň zpolitizovaných...

Skutečně hluboká analýza struktury a procesu zadávání témat výzkumů veřejného mínění a důsledků, které to zpětně má na veřejné mínění samotné, je ale námětem pro samostatnou studii, do které by bylo nutné vnést jak hledisko faktografické (jaký je reálný obraz zakázek na výzkumy u různých agentur), empirické (do jaké míry je veřejné mínění skutečně ovlivňováno výsledky jeho zkoumání) i teoretické (zejm. role médií: jsou-li zadavateli média, kdo vlastně rozhoduje o důležitosti tématu? Jsou to pracovníci vymýšlející strategie k přilákání čtenářů, nebo jsou to právě čtenáři, kteří určitá témata vyhledávají?)⁵

Držme se však linie „zkreslení – manipulace“, a pokusme se specifikovat jejich obecnou podobu v rámci procesu formulace tématu výzkumu. Lze konstatovat, že na této nejobecnější úrovni se neseťkáváme se zkreslením výsledků výzkumu (jakkoli manipulativně vybrané téma lze zkoumat bez dalších – kromě výzkumu samotnému vlastních – zkreslení). K čemu zde dochází, je zkreslování sociální reality, jemuž se nelze vyhnout, položíme-li (výzkumný) důraz na nějaké vybrané téma. A chceme-li, můžeme takové zkreslování označit za manipulaci. Manipulujeme s obrazem, jaký si lidé

vytvářejí o společnosti, v níž žijí, i o veřejném mínění, jehož jsou (do značné míry nevědomými) nositeli.

Jak se zeptat?

Pokračujme však dále po linii realizace sociologického šetření. Je typickým znakem výzkumu veřejného mínění, že chceme-li se o lidech něco dozvědět, musíme se jich na to zeptat.⁶ A již tento fakt sám o sobě postačuje k tomu, abychom jejich názory, myšlenky, pocity nebo postoje nemohli získat v čisté podobě. Ponechme si filozofickou otázku, zda vůbec existuje postoj k určitému objektu „v čisté podobě“ (tzn. nezatížen interpretací daného objektu) pro nějakou ještě teoretičtěji zaměřenou stať a věnujme se o něco konkrétnějším záležitostem.

Neboť jsme nyní o stupeň blíže empirické rovině, nalézt konkrétní argumenty na podporu tvrzení, že i tato fáze vnáší do výzkumu (často nemalé) zkreslení, je o něco snazší. Právě problematice formulace otázek bývá v rámci informování o zdrojích zkreslení věnována v přednáškách z teorie sociologického výzkumu poměrně rozsáhlá část, standardně hovořící o srozumitelnosti pro respondenty, jednoznačnosti, haló efektu či sociální desirabilitě dotazů. Vyhnouti se těmto světluškám, signalizujícím nebezpečí, však ještě zdaleka nezaručuje, že si v močálu nenamočíme nohavice. Na cestě získávání odpovědí respondentů na dotazy tazatelů se nám pod nohy plete klacků mnohem více a často bohužel nejsme schopni je z cesty odklidit a nezbyvá, než pouze evidovat jejich počet a tloušťku. I to je však lepší řešení, nežli klopýtat o slepecké holi a myslet si, že kráčíme po dlážděném chodníku.

Obvykle je záležitostí výzkumníků, jakou formulaci zkoumané látky vyberou, jak ji slovně označí, do jakého kontextu ji vloží a jaké konotace jí tím přiřadí. Nikdy neexistuje jen jedna varianta, jak a v jakém kontextu se respondentů na určitou věc zeptat. Pokaždé je možno - a dokonce třeba - rozhodovat, která z možností je vhodnější, která méně vhodná. Zvažuje se, která přinese nejpřesnější výsledky, která je nejsrozumitelnější a nejjednodušší, která bude srovnatelná s předchozími a také třeba to, která z nich poskytne výsledky nejvíce se hodící pro další práci. Obměny přitom mohou nabývat různých rozsahů.

Můžeme se na tutéž věc zeptat z několika různých úhlů: např.: "Jsou příčinou konfliktu na Blízkém východě Palestinci?" oproti: "Jsou příčinou konfliktu na Blízkém východě Izraelci?". Můžeme použít zcela odlišné formulace téhož problému. Např. při zjišťování xenofobie můžeme dotázané nechat zhodnotit: "Vyjádřete na škále 1-10 své sympatie k následujícím skupinám obyvatel..." anebo se můžeme ptát: "Které z následujících skupin byste nechtěl mít za sousedy?" Stejně tak lze vždy volit mezi použitím několika možných konkrétních termínů, vyjadřující téměř totéž. Např. se můžeme ptát: „Jste pro, anebo proti tomu, aby ČR v rámci vojenské akce v Iráku *nasadila* vojenskou nemocnici?“ anebo téměř neznatelně odlišně: „Jste pro, anebo proti tomu, aby ČR v rámci vojenské akce v Iráku *poskytla* vojenskou nemocnici?“

Je nasnadě, že rozdílně položené otázky, stejně jako různě sestavené nabídky odpovědí nebo rozdílný kontext, přinesou rozdílné výsledky, jak již prokázala řada experimentů.⁷ Například se ukázalo, že odpovědi respondentů ze dvou ekvivalentních reprezentativních souborů se liší v případě, kdy byla formulace otázky jen lehce změněna ze souhlasu s *poskytnutím* polní nemocnice na její *nasazení*.⁸ S poskytnutím vojenské nemocnice souhlasí o deset procentních bodů lidí více, než kolik jich souhlasí s jejím nasazením, nejspíše díky zcela rozdílným konotacím obou termínům (zatímco „nasazení“ asociuje nutnost vlastní angažovanosti, aktivity a také odpovědnosti, „poskytnutí“ vyvolává dojem pasivity: aktivitu, stejně jako odpovědnost, přebírá ten, komu danou službu poskytujeme...). Totéž se týká i ostatních druhů nabízené pomoci, jakými jsou nasazení/poskytnutí protichemické jednotky, nebo dopravního letadla.

Podobné závěry lze učinit i z experimentu s běžně nabízenými škálami odpovědí. Lidé vyjadřují rozdílné úrovně spokojenosti se životem, pokud se jim k posouzení nabídne čtyřbodová stupnice a

jiné, pokud se jim nabídne stupnice pětibodová. Dokonce se přitom mezi sebou liší například i muži a ženy.

Je jisté, že dotaz v rámci rozhovoru sám o sobě vyvolává určité kognitivní procesy, které ovlivňují formulaci odpovědi. Odpověď na jakoukoli otázku tak může být poněkud odlišná od vyjádření, které by bylo spontánní. Kromě toho je zřejmé, že slovní formulace otázky, stejně jako nabízených odpovědí, použité termíny a konotace, které se jimi vyvolávají, jakož i kontext, v němž je dotaz položen, nebo atmosféra, jaká je dosavadním průběhem rozhovoru navozena, to všechno jsou faktory, činné v rámci kognitivních procesů, jejichž výsledkem je označení odpovědi v dotazníku.⁹ A je také zřejmé, že všechny tyto aspekty mají určitý vliv na konečný výsledek. Identifikace myšlenkových procesů, účastníků se odpovídání na otázky, stejně jako hledání oněch klacků, pohozených nám na této cestě pod nohy, je zájmem výzkumníků již několik desítek let. Právě kognitivní přístupy k problematice sběru dat v sociologických výzkumech značnou měrou přispívají k mapování takových nebezpečí a pokud přímo nevymýšlejí strategie k jejich odstranění, přinejmenším nám slepecké brýle nahrazují dioptrickými.

Jak je to se zkreslením a manipulací na této úrovni? Ač bychom si to přáli sebevíc, názory lidí v jejich „čistě“ podobě, běžně používanými metodami nezjistíme. Vždy jsme omezeni nutností nějak se jich na ně zeptat, se všemi nastíněnými důsledky takového skutku. Chtě nechtě je tak naše poznání zkreslené, a navíc většinou ani netušíme, jak moc. Situace však není natolik vážná, abychom házeli flintu do žita. Smíříme-li se s nevyhnutelností určitého zkreslení a vynaložíme-li navíc úsilí k odhalení toho, jakým směrem orientovaného a jak velkého jsme určitým nastavením parametrů výzkumu dosáhli, můžeme se vyhnout obelhávání a manipulaci našich posluchačů. Té se totiž dopouštíme pokaždé, když výsledky svých výzkumů vydáváme za zcela přesné, jednoznačné a nezpochybnitelné.

Jak přesné jsou výsledky?

Tohoto prohřešku se pak často dopouštíme i dalšími způsoby, například uváděním výsledků frekvenčních analýz v desetinném tvaru, na které se nyní zaměříme. Přesunem k tomuto problému sestupujeme v logice stati o další stupeň níže, konečně přímo na hladinu empirie. I zde často dochází ke zkreslování výsledků výzkumů veřejného mínění a v důsledku toho k manipulaci veřejným míněním samotným.

Nezřídka se v novinových článcích dočteme informaci podobného znění: Na začátku března 2003 by ODS volilo 34,4% oprávněných voličů, KSČM 22,3% a ČSSD by se umístila na třetím místě s 22,2%. Nebo například že ODS přibýly od ledna 4,6 procentní body a unionisté získali 0,4 bodu, čímž se dostali na hranici 4,7%.¹⁰

Zamysleme se nad tím, co předložené výsledky říkají laickému čtenáři. Zajímá-li ho momentální rozložení politických sympatií u české veřejnosti, musí mít určitě pocit, že díky tomuto článku získal velice přesnou a tedy značně cennou informaci. Když dokáže jít ve svých výsledcích až na úroveň desetiny procent...? Musel to zřejmě být skutečně precizně provedený výzkum, když dovolí prezentovat závěry s takovou přesností. Ale stejně..., co kdyby chtěl být někdo ještě přesnější a produkovat závěry typu: „ODS by v březnu volilo 34,42% oprávněných voličů,“ nebo dokonce: „...34,4187% oprávněných voličů.“ Šlo by to, nebo tak přesné výsledky už prostě získat nelze?

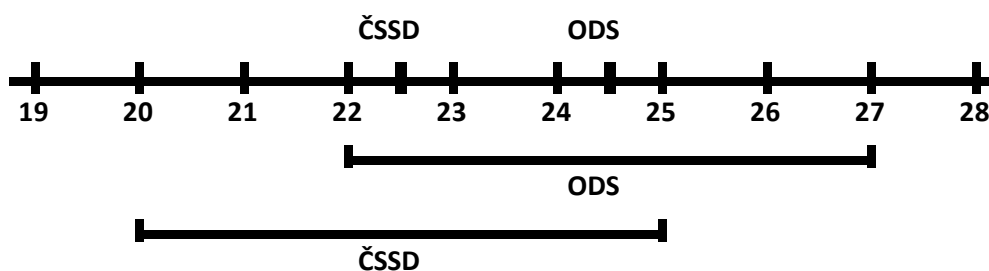
Jednoznačnou odpověď na takovou otázku by mu přitom měl být schopen dát kterýkoli student, jenž se protrápil alespoň jedním semestrem statistiky: pochopitelně lze! Při prezentaci výsledků sociologického šetření lze skutečně jít na libovolnou úroveň přesnosti desetinných čísel. Naneštěstí to však nesevřídčí o erudici a preciznosti práce výzkumníka, nýbrž spíše o jeho neznalosti a neprofesionalitě.

Přesnější a serióznější vyjádření výsledků by totiž muselo znít nějak takto:¹¹ „Jsme si na 95% jisti, že skutečný podíl voličů ODS leží někde mezi hranicemi 31,5% a 37,3%.“ Co toto komplikované konstatování znamená? Tak v první řadě jím přiznáváme krutou pravdu, že nejsme schopni říci, zda

ten skutečný podíl je 32%, 33,6% nebo 35%, ani zda se blíží spíše k dolní nebo horní hranici intervalu. Ať pro publikování vybereme jakékoli konkrétní číslo z tohoto rozmezí, toto není přesným obrazem reality, nýbrž pouze jejím odhadem. V druhé řadě je zde navíc pětiprocentní možnost úplně chybného odhadu, kdy by naměřená hodnota vůbec do vypočítaného intervalu nepadla. Jinými slovy: kdybychom provedli 100 stejných výzkumů volebních preferencí ODS, pak výsledky 95 z nich by skutečně ležely ve vypočítaném rozmezí, zatímco zbylých 5 by bylo někde mimo.

Uvádět výsledky frekvenčních analýz běžných sociologických výzkumů s „přesností“ na desetiny procent zkrátka nemá (až na několik drobných výjimek) smysl. Intervaly spolehlivosti lze pomocí jednoduchého matematického vzorečku vypočítat pro každou zjištěnou hodnotu a míru pravděpodobnosti si výzkumník většinou může sám zvolit, podle toho, jak jistý si chce svými závěry být. Obvykle se pak vyslovuje buď s 95% nebo 99% pravděpodobností, že se výsledkem svého výzkumu trefil do rozmezí, v němž odhadovaná hodnota leží ve skutečnosti.

Uvedené statistické pravidlo má pro interpretaci výsledků sociologických šetření v mnoha ohledech zásadní význam. Ukážeme si to opět na příkladu s volebními sympatiemi politických stran. Není tomu tak dávno, co spolu ODS a ČSSD ruku v ruce vedly žebříčky volebních preferencí. Výzkumné agentury pak každý měsíc obě strany „přinutily“ soupeřit o skutečné prvenství, když zveřejňovaly výsledky typu: „ODS předstihla ČSSD o 2 procentní body a zvítězila by ve volbách,“ nebo: „Na druhém místě se za ODS s 24,5% umístila ČSSD, která získala 22,5%.“ Správná interpretace získaných výsledků to však není. Spočítáme-li si totiž intervaly spolehlivosti pro ODS a ČSSD, zjistíme, že se překrývají, jak je vidět z následujícího obrázku.

A protože nikdo nemůže s jistotou říci, kde přesně v rámci daného rozmezí skutečná hodnota podílu sympatizantů obou politických stran leží, nelze učinit závěr, že „ODS předstihla ČSSD.“ Je úplně klidně možné, že ve skutečnosti jsou počty jejich příznivců vyrovnané, nebo že sympatizantů ČSSD je - čert vem všechny výzkumy! – dokonce více.

Znalost uvedených základních statistických principů je nezbytná pro sociologa, vítaná u žurnalisty nebo komentátora a užitečná každému člověku, který se někdy někde setkal s publikovanými výsledky výzkumu veřejného mínění nebo obecně sociologického výzkumu. Sociologovi zabránil v neprofesionální práci, žurnalistovi v nesprávné interpretaci výsledků výzkumů, které mu nabízí sociolog a obyčejnému člověku znemožnil přijímat jako nezpochybnitelné informace, které jsou mu předkládány žurnalistou.

Pochopitelně není možné doporučit, aby byly veřejnosti výsledky sociologických šetření prezentovány v teoreticky přesné, nicméně komplikované podobě, jaká je uvedena výše. Co však doporučit rozhodně lze, je vyvarovat se uvádění desetinných míst a automaticky nedůvěřovat takovým informacím. Na první pohled sice číslo 34,4% vypadá exaktněji, nežli 34%, ve skutečnosti však vyjadřuje výsledky výzkumu přinejmenším stejně přesně a především seriózněji. Pokud si komentátor ještě navíc dovolí i drobnou poznámku o relativitě předkládaných údajů z důvodů „statistické chyby“, či obecněji nevyhnutelné nepřesnosti měření, nelze mu to než pochválit...

Shrneme-li, spíše než dojem přesnosti působí používání desetinných míst dojem neznalosti či přinejmenším neprofesionality u člověka věci znalého, u běžného čtenáře pak vyvolává falešný dojem, že sociologický výzkum je absolutně přesným nástrojem pro měření veřejného mínění. Veřejnost je pak buď vmanipulována do pozice důvěřivého laika, který, protože nemůže mít dostatečnou znalost věci, je odkázán k přijetí zdání přesného a jednoznačného sdělení, anebo je vyprovokována k obraně vůči takové pocitované manipulaci. Ani ta však není pro výzkumníky přínosem, protože za následek bude mít nejspíše všeobecnou nedůvěru, zamítání a opovrhování výzkumy.

Shrnutí

Tři příklady, které byly podrobněji rozebrány nejsou pochopitelně jedinými zdroji možných zkreslení a ani jedinými možnostmi manipulace veřejným míněním. Jsou však příklady významnými a zároveň typickými. S minimálním zjednodušením je totiž můžeme seřadit jak na časové ose sledující průběh výzkumu, tak na ose rozpínající se mezi póly teorie a empirie. Ačkoli u všech sledujeme problematiku zkreslování a manipulace, také charakter těchto nebezpečí se u nich trochu liší.

Otázka výběru tématu je nejteoretičtější z všech příkladů a nalezneme ji hned v samotném počátku sociologického výzkumu. Zkreslení, kterého se v této fázi nutně dopouštíme, spočívá v přiřkládání důležitosti vybraným tématům při opomíjení ostatních. Vzhledem k následné veřejné prezentaci výsledků tak manipulujeme s obrazem, jaký si lidé vytvářejí o společnosti, ve které žijí, i o struktuře jejího vědomí, jehož jsou nositeli.

Problematika formulace otázek a odpovědí, podobně jako kontextu jejich položení, leží uvnitř obou stupnic. Z časového hlediska se nachází mezi fázemi výběru tématu a konečné interpretace výsledků, z hlediska gnozeologického se pak blíží empirické rovině díky možnosti praktického ověření. I charakter zkreslení zde nabývá trochu odlišných dimenzí. Na jedné straně totiž manipulujeme s veřejným míněním, které aktuálně zkoumáme, když látku neměříme v „čisté“ podobě, nýbrž pouze v jedné z jejích možných interpretací. Na druhé straně pak následně manipulujeme míněním veřejnosti, která je příjemci našich sdělení, když určitou konkrétní formulaci problému vydáváme za obecně platnou, přesnou a nezkrácenou.

Konečně, interpretace výsledků našich šetření je obvykle jednou ze závěrečných činností, a zároveň je situována již zcela na empirické rovině. I zde se dopouštíme podobného druhu zkreslování a manipulace jako v předchozím případě, když se veřejnost snažíme přesvědčit, že výsledky našeho bádání jsou zcela přesné a dokonalé, ačkoli ve skutečnosti jde o zjednodušení a (statistické) odhady.

Jak je vidět, prostoru pro manipulaci s výsledky výzkumů veřejného mínění, stejně jako pro manipulaci veřejným míněním samotným, je v procesu sociologického bádání dost a dost. Jak jsem však již několikrát upozornil, v mnoha ohledech jsou některá zkreslení nevyhnutelná, vyplývající již ze samotné podstaty výzkumu, z nutnosti ptát se. O to důležitější však je znalost takových nebezpečí jak ze strany výzkumníků, tak ze strany odborné veřejnosti. S některými zkresleními se vypořádat lze, vliv mnoha dalších lze eliminovat již samotným jejich sledováním a zakomponováním do struktury našeho poznání, často pak také postačí pouze nepřijímat nekriticky sdělovanou informaci. Výzkum veřejného mínění a potažmo sociologický výzkum obecně bezesporu je užitečným nástrojem zkoumání společnosti, neměl by však být používán bez důkladné znalosti jeho vlastních nedostatků.

Poznámky

¹ Debaty o pojmu „veřejné mínění“ i jeho náplni se vedou již od 18. století. Autorství pojmu je přisuzováno J. J. Rousseauovi, systematictěji se jím pak zabývali např. G. de Tarde, J. Bryce, F. Tönnies, J. Habermas, E. Noelová-Neumannová. viz např. Šubrt, J. a kol.: *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum*. Praha, Karolinum 1998

² Problematiku veřejnosti, veřejné sféry a zejména jejich historických proměn sleduje J. Habermas v knize *Strukturální změna veřejnosti*. (Habermas, J.: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Luchterhand, Neuwied am Rhein und Berlin 1965)

³ Jak tvrdí P. Bourdieu: „L'opinion publique n'existe pas!“ in.: Šubrt, J. a kol.: *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum*. Praha, Karolinum 1998

⁴ Ve skutečnosti počet kuřáků cigaret vzrostl z 20 000 (40% obyvatel města) na 22 500 (45%), tzn. o 2 500 lidí, zatímco počet kuřáků konopí vzrostl ze 400 na 700, tzn. o 300 lidí.

⁵ Zajímavou analýzu médií a způsobů, jakými se určitá témata (nejen témata výzkumů) stávají „důležitými“ lze najít v: Bourdieu, P.: *O televizi*. Brno 2002, Doplněk, změnu struktury žánrů a témat vyhledávaných příjemci v médiích (přesun od veřejných otázek k převaze soukromých témat) pak popisuje Z. Bauman. v: Bauman, Z.: *Tekutá modernita*. Praha 2002, Mladá fronta, zejm. kapitola 2.

⁶ Lépe řečeno, je to typickým znakem výzkumů veřejného mínění dnes běžného typu, který je založen na reprezentativním výběru respondentů a standardizaci situace dotazování, jak jej zavedl G. Gallup. Možné jsou pochopitelně i jiné způsoby získávání informací, například přímým pozorováním. Typickým příkladem takové metody je Mass-Observation, kterou ve od 30. let provozoval v Anglii Tom Harrison. Blíže viz: Adamec, Č.: K počátkům výzkumu veřejného mínění. In: Šubrt, J. a kol.: *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum*. Praha 1998, Karolinum

⁷ Kromě zde uvedených je bohatou studnicí podobných příkladů literatura zabývající se kognitivními aspekty dotazování, např.: soubor textů k různým tématům: Schwarz, N., Sudman, S. eds.: *Answering questions. Methodology for Determining Cognitive and Communicative Processes in Survey Research*. San Francisco 1996, Jossey-Bass Publishers

⁸ Výsledky empirického šetření CVVM 0302, týkajícího se účasti ČR na vojenské operaci v Iráku.

⁹ Schéma kognitivního procesu bývá nejjednodušeji členěno do čtyř fází: porozumění otázce - vyvolání potřebných informací z paměti - rozhodnutí - formulace odpovědi. Blíže informace o viz.:

Sudman, S., Schwarz, N., Bradburn, N.M. eds.: *Thinking About Answers. The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology*. San Francisco 1996, Jossey-Bass Publishers

¹⁰ Právo, 14.3.2003, s. 1. Jde o volební prognózu, která vychází z výzkumem zjištěných údajů. Pro ilustrativní účely tohoto článku předpokládáme, že jde o skutečně naměřené hodnoty. (Blíže viz tisková informace TNS-Factum: *Stranické preference a volební prognóza z 13.3.2003.*)

¹¹ Pro upřesnění: statistická pravidla a výroky, uvedené dále, platí pochopitelně pouze pro výzkumy, které byly provedeny náhodným výběrem. U kvótního výběru se tato pravidla analogicky uplatňují (protože žádná speciální pro něj neexistují), ačkoli matematicko-statistická teorie k tomu teoretická oprávnění nenalezla. Proto ani jejich použití v případě komentování stranických preferencí, které se zkoumají metodou kvótního výběru téměř výhradně, není zcela seriózní. Na druhou stranu je lepší použít alespoň takováto pravidla, nežli předstírat přesnost a neomylnost.